

СРІБНИЙ ВІНОК ІЗ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ – УНІКАЛЬНА ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТКА

У Музеї історичних коштовностей України (МІКУ), який функціонує з 1968 р. як філія Державного історичного музею УРСР (нині Національний музей історії України), зберігається унікальний експонат. Разом з іншими предметами із дорогоцінних металів він був переданий в МІКУ з фондів історичного музею. Основою новоствореного музею стала колекція, сформована ще в першій чверті ХХ ст. відомими вченими М. Біляшівським, В. Хвойкою, Д. Щербаківським, які стояли біля витоків музейної справи в Україні. Ймовірно, саме до неї належав і досліджуваний предмет – срібний вінок вагою близько шести з половиною кілограмів.

Рис. 1. Меморіальний вінок з Музею історичних коштовностей України. Інв. № ДМ – 6679.

В інвентарній книзі Музею історичних коштовностей України під відповідним фондовим шифром зроблений запис: “Вінок надгробний срібний”¹ та зазначений його довоєнний шифр – “Т-159”. Відомості щодо надходження, легенди та датування предмета відсутні. Пояснюється це тим, що під час Другої світової війни частину старих інвентарних книг було втрачено. Відновити дані, зафіксовані під час надходження експоната, вдається не завжди. Встановити це складно ще й тому, бо за зрозумілих причин, найбільш цінні експонати національної ваги співробітники музеїв намагались у 1920–1930-х рр. сховати, а разом з ними й відповідну документацію стосовно легенди предмета, джерела його надходження тощо.

Металеві вінки, зокрема, срібні й золоті, в усі часи слугували символом нагороди, почесей, емблемою величі і безсмертя. Вони були обов’язковим атрибутом при похованні видатних осіб, відкритті пам’ятників на їх честь, відзначенні знакових історичних подій. Подібні вінки складались із перехрещених гілок лавра, гілок лавра і дуба або з лаврових, дубових і пальмових гілок². Лавр ще з античної традиції вважався емблемою слави, дуб здавна був символом мужності і доблесті. Пам’ятні вінки поділялися на похоронні та ювілейні. В залежності від призначення вони мали й відповідне оформлення. Дослідниця цієї теми О. Перелигіна згадує про “срібний вінок у дубовій рамі”, “лаврові срібні листки в рамі за склом”, “срібну галузку у футлярі”³. Вказані речі є прикладом оформлення пам’ятних ювілейних вінків. Однак і похоронні, і ювілейні вінки зазвичай кріпилися до овальних або прямокутних диктових щитів, обтягнених тканиною (сукно, оксамит тощо) й не мали допоміжного оформлення⁴.

Вінок, про який йдеться, складається з декількох стилізованих дубових і лаврових гілок. Дубові гілки прикріплені до стовбура справа і розташовані у вигляді півкола. Лаврові гілки, які згідно з інвентарним записом, також належать даному експонату, відокремлені від вінка. Ймовірно, вони були прикріплені до стовбура у вигляді півкола зліва й являли собою другу половину вінка. І на дубових, і на лаврових листочках у круглому щитку є клеймо у вигляді жіночої голівки в кокошнику, повернутої вправо, з крапкою зліва біля коси й справа під підборіддям⁵. Такі клейма були характерні для губернського пробірного управління у м. Бердичеві й Харкові, де їх використовували впродовж 1908–1926 р.⁶ До стовбура в центрі прикріплено факел із стилізованим вічним вогнем. У нижньому кінці стовбур

і факел перевиває широка срібна позолочена стрічка (бинда), на якій міститься клеймо Київської ювелірної фабрики Йосипа Маршака у вигляді чотирикутника з написом усередині “І. Маршак”. На стрічці – гравірований напис: “Лицарям Української Народної Республіки, що виконали свою Громадську повинність на вічну пам’ять від Українського Національного Союзу”⁷.

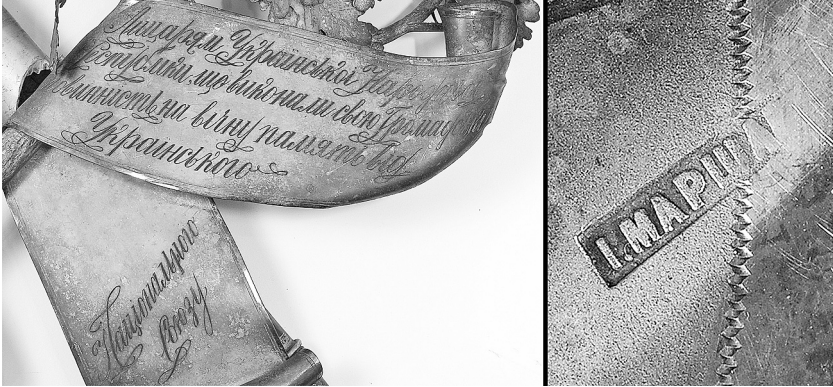

Рис. 2. Напис на вінку; клеймо майстра.

За відсутності інформації про пам’ятку спробуємо з’ясувати, кому призначалась посвята, коли і у зв’язку з якою подією був виготовлений вінок? Відповідь на одне з цих питань дає напис на вінку, за яким одразу можна визначити датування пам’ятки в певних хронологічних межах. З тексту посвяти відомо, що вінок на честь невідомих “лицарів” був замовлений від імені Українського національного союзу (УНС). УНС, в якому об’єдналися всі опозиційні до влади Павла Скоропадського українські партії й організації, був утворений наприкінці липня 1918 року. Його очолив один з провідних діячів партії соціалістів-федералістів Андрій Ніковський, якого невдовзі змінив лідер УСДРП й екс-голова уряду Української Центральної Ради Володимир Винниченко. В середині листопада 1918 р. на чолі УНС став член УПСР Микита Шаповал. Після перемоги протигетьманського повстання УНС наприкінці січня 1919 р. ухвалив рішення про саморозпуск й зник з політичної арени. Таким чином, вінок могли замовити на ювелірній фабриці чи впродовж серпня-грудня 1918 або в січні 1919 р.

Проаналізувавши події, які відбувалися в Україні впродовж зазначеного періоду, напрашувався висновок, що посвята

на вінку призначалась крутянським “лицарям”. Адже крутянська трагедія мала на той час найбільший резонанс у суспільстві і вже тоді набула символічного змісту, стала “однією з найвеличніших легенд нації”⁸. Саме українських юнаків, полеглих у бою з більшовиками 29 січня 1918 р., сучасники називали “лицарями, згинувшими за волю Матері-України під Крутами”⁹.

Широкого розголосу крутянський бій набув насамперед через трагічну загибель 27 студентів і гімназистів, які, відступаючи у сутінках, заблукали, потрапили в полон до більшовиків і були по-звірячому вбиті. Перед смертю вони співали “Ще не вмерла Україна”. Учасник бою під Крутами Левко Лукасевич згадував, що під час розшуку місць поховань загиблих знаходили “трупні з розбитими головами, повибиваними зубами і повиколованими очима”¹⁰.

Після звільнення Києва від більшовиків активну участь у вшануванні полеглих юнаків взяла влада. На пропозицію М. Грушевського, Мала Рада на своєму засіданні 9 березня 1918 р. прийняла рішення “перевезти їх тіла до Києва, поховати на Аскольдовій могилі і прийняти похорон на кошт держави”¹¹.

19 березня 1918 р. розстріляних у Крутах студентів було урочисто поховано на Аскольдовій могилі, старовинному цвинтарі на схилах Дніпра. Траурна хода пройшла центром міста й зупинилася біля будинку Педагогічного музею, де до неї приєдналися члени Центральної Ради. З жалобною промовою виступив голова УЦР Михайло Грушевський, розпочавши її словами: “*Dolce et decorum pro patria mori!*” (“Солодко й гарно вмерти за отчизну!”)¹².

Безпосередньо подіям 19 березня була присвячена стаття “Похорон студентів-січовиків” у “Новій Раді”¹³. Це був реквієм, де йшлося про студентів, яких називали вірними синами вільної України, які “лицарськи склали свої буйні голови, боронячи Україну від нападу північних варварів”.

Розбіжності у датах утворення УНС (кінець липня 1918 р.) і перепоховання загиблих юнаків (березень 1918 р.) можна пояснити тим, що вінок від Українського національного союзу, вірогідно, призначався для іншої акції, пов’язаної із вшануванням героїв Крут. Його могли замовити, наприклад, або до річниці Крутянського бою (29 січня 1919 р.), або до річниці проголошення незалежності УНР (22 січня 1919 р.). Цей час збігається з відновленням влади Директорії УНР, її найвищим тріумфом. Кінець грудня 1918 р. і січень 1919 р.

були насичені святковими заходами у столиці. Слід згадати помпезний в'їзд Директорії до Києва і парад військ на Софійській площі 19 грудня; масові святкування, які тривали більше тижня; спеціально підготовлену для членів Директорії виставу у міському театрі 21 грудня, під час якої В.Винниченку й С.Петлюрі влаштували 10-хвилинну овацію;¹⁴. Далі – свято з нагоди Акту Злуки УНР і ЗУНР (22 січня); відкриття і початок роботи Трудового конгресу (23 січня) тощо. У цей перелік логічно вписувався й сценарій вшанування пам'яті героїв Крут.

Однак “крутянська” версія суперечить двом важливим фактам. По-перше, якщо вшанування пам'яті полеглих під Крутами юнаків відбулося в січні 1919 р. як окрема акція, чому про неї не згадували газети? Адже усі урочистості, що проходили в столиці впродовж січня 1919 р., широко висвітлювалися у пресі. По-друге, в інвентарній книзі МКУ вінок значиться як “надгробний”, що асоціюється зі словом “похоронний”. Кому ж насправді призначався вінок від Українського національного союзу і кого, окрім крутянців, також називали тоді “лицарями”, що виконали “свою громадську повинність” перед Батьківщиною?

У процесі подальшого дослідження виявилось, що в період Української революції 1917–1921 р. не менш резонансною й аналогічною похованню крутянців була подія, яка відбулася у Києві в січні 1919 р. На жаль, в сучасній історіографії вона майже не знайшла відображення і для нинішнього покоління є невідомою сторінкою з історії національно-визвольних змагань. У деяких працях сучасних дослідників ця подія згадується побіжно, обмаль інформації про неї містять і діаспорні видання¹⁵.

16 листопада 1918 р. наступом на Київ з Білої Церкви Окремого загону січових стрільців під командою Є. Коновальця розпочалось збройне повстання проти режиму Павла Скоропадського, організоване радикальною частиною УНС. Просуваючись по залізниці, січові стрільці оволоділи Фастовом і 18 листопада зустрілися з гетьманськими частинами в районі ст. Мотовилівка неподалік Василькова. Незважаючи на перевагу в силі, гетьманські війська зазнали поразки, офіцерська дружина була повністю знищена. Втрати січових стрільців склали 17 вбитих та 22 поранених¹⁶. Серед загиблих були Федір Черник і Микола Загаєвич – організатори київського формування січових стрільців й учасники ліквідації більшовицького Січневого повстання проти Центральної Ради у Києві 1918 р.

Після перемоги повстання Директорія УНР ухвалила поховати тіла загиблих під Мотовилівкою січових стрільців у братській могилі в Києві. Організацією траурної церемонії займався комітет, створений при Українському клубі. Провести її планували 12 січня¹⁷, проте відбулася вона тижнем пізніше – 19 січня 1919 р. Можливо, це було пов'язано з очікуванням делегації Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), яка мала прибути до Києва для остаточного затвердження Акту злуки. Передбачалося, що представники Галичини та Холмщини також візьмуть участь у жалобній ході.

Напередодні акції у газетах було опубліковано звернення УНС із закликом до українців присвятити пам'яті загиблих “лицарів Української Народної Республіки”, усі “своє почуття, душі й час”¹⁸. Похорон проходив на державному рівні за відповідним регламентом і протоколом, його докладний опис подали тогочасні газети. Вранці 19 січня потяг з останками 16 січових стрільців, прибув на вокзал, де на привокзальній площі зібралось багато людей. Цинкові труни з іменами загиблих встановили на гарматні лафети, запряжені шісткою коней. Були присутні члени Директорії В. Виниченко, Ф. Швець, А. Макаренко, О. Андрієвський, голова уряду В. Чехівський, військовий міністр О. Греків, начальник Осадного корпусу військ Директорії Є. Коновалець. У супроводі двох ад'ютантів прибув Головний отаман військ УНР С. Петлюра. У траурному мітингу взяли участь численні делегації від різних організацій, міністерств і відомств. Священики Ю. Жевченко та О. Матеюк відслужили панахиду. Від вокзалу похоронна процесія рушила Безаківською вулицею, далі – Бібіківським бульваром до Володимирського собору, де відбулося відспівування. Під спів “вічна пам'ять” всі стали на коліна. Потім жалобний кортеж, до якого приєдналися проф. М. Грушевський і колишній міністр земельних справ М. Ковалевський, попрямував Володимирською вулицею, спустився Фундуклеївською на Хрещатик і рушив Олександрівською вулицею до Царського саду. Трамвайний і кінний рух по Хрещатику, від Фундуклеївської до Царського саду, був закритий. Попереду процесії у два ряди рухалась кіннота, за нею – представники різних відомств і організацій з вінками. Всі будинки по ходу слідування жалобної процесії були прибрані національними прапорами.

Хроніка тих часів зафіксувала, що під час жалобної ходи її учасники несли близько 30 вінків (у тому числі срібних), зокрема, від Директорії – “Вірним синам України, які не пожаліли життя за її волю”; Союзу земств – “Лицарям і борцям за українську державність”; галицько-буковинських і угорських українців – “Сконавшим лицарям за вільну Україну”; 1-ої сотні першого полку січових стрільців – “Героям”; міністерства земельних справ – “Борцям за землю трудящому народу” та ін. Після опрацювання тогочасної преси виявилось, що представники Українського національного союзу також несли “величезний срібний вінок” з написом “Лицарям Української Народної Республіки, виконавшим свій громадський обов’язок – на вічну пам’ять”. Січових стрільців поховали у Царському саду. З прощальними промовами виступили С. Петлюра, Є. Коновалець, голова уряду В. Чехівський. Останній зазначив, що загиблі залишили живим дві заповіді: єднання всіх проти народних ворогів і любов до волі. Таку ж думку висловив над могилою січовиків і делегат Трудового конгресу від селянства Казов, який сказав: “Хай ваша свята кров перетвориться на цемент і міцно спає всіх нас”¹⁹.

На сьогодні точно місце поховання стрільців залишається невідомим. Газети згадували братську могилу “у Царському саду на березі Дніпра над самим краєм обриву”²⁰. Ймовірно, це було ліворуч вглиб Олександрівської церкви (зруйнована в 1934 р., на її місці встановлено пам’ятник М.Ватутіну), де вже знаходились братські могили загиблих під час жовтневих подій у Києві 1917 р. та більшовицького повстання проти Центральної Ради в січні 1918 р.

Порівнюючи дві резонансні події – загибель студентів під Крутами і січових стрільців під Мотовилівкою – можна знайти в них багато спільного. І студенти, й січові стрільці, віддали своє життя за Україну. В обох випадках похорон проходив на державному рівні з великими урочистостями, за схожим сценарієм і навіть маршрутом, яким рухалась жалобна процесія. Однак є між ними і суттєва відмінність. Українські юнкери і студенти захищали незалежність батьківщини від агресії та імперських посягань більшовицької Росії. Листопадове повстання проти режиму П.Скоропадського, організоване лівими українськими соціалістичними силами, мало внутрішній характер. Воно готувалося заздалегідь, до появи федераційної грамоти гетьмана, й було спрямоване передусім проти П.Скоро-

падського, погляди якого не вписувалися в соціалістичні догми його опонентів та їхню схему перебудови суспільства. Відновлена після падіння гетьманату Українська Народна Республіка впродовж двох років змушена була відстоювати свою незалежність у збройній боротьбі з численними ворогами. Роз'єднана внутрішньо, ізольована і беззахисна ззовні, вона не мала шансів на перемогу. У зв'язку з цим виникає питання щодо доцільності проведення протигетьманського повстання й руйнації попередніх державницьких здобутків гетьманату. Доля січових стрільців, загиблих під Мотовилівкою, постає у даному контексті ще в більш трагічному світлі.

Отже, в процесі дослідження було остаточно встановлено: пам'ятка, що зберігається в Музеї історичних коштовностей України, не пов'язана з Крутами, а має іншу легенду. Срібний вінок з посвятою “лицарям Української Народної Республіки” від Українського національного союзу призначався галицьким героям, які загинули під час протигетьманського повстання в бою під Мотовилівкою в листопаді 1918 р. Він був виготовлений до дня поховання січових стрільців у Києві 19 січня 1919 р.

Дослідження музейних пам'яток передбачає вивчення не лише легенди предмета на тлі відповідної історичної епохи, а й історії надходження експоната до фондowego зібрання. У зв'язку з цим спробуємо з'ясувати, де мав зберігатися вінок після 19 січня, коли і за яких обставин потрапив він до музею?

Пам'ятні срібні вінки меморіального характеру, як похоронні, так і ювілейні, призначалися для збереження в помешканні²¹. Можливо, досліджувана пам'ятка одразу після похорону була передана до Київського художньо-промислового і наукового музею (з 1919 р. – Перший Державний музей, з 1924 р. – Всеукраїнський історичний музей ім. Т.Г. Шевченка), директором якого був М. Біляшівський. Відомий вчений, знавець музейної справи, збирач й охоронець національних реліквій, він як ніхто розумів цінність експоната. Можна також припустити, що вінок певний час перебував у приватних руках і його переховували, а згодом, враховуючи нестабільні часи, передали до музею на тимчасове зберігання. Інший відомий оборонець національної культурної спадщини, історик мистецтва Ф. Ернст (з 1923 р. – зав. художнім відділом Першого державного музею) зазначав, що 1919–1920 р. були найбільш напруженими щодо збирання пам'яток культури, яким загрожувала

небезпека знищення. При музеї утворився тоді цілий фонд із врятованих від загибелі речей. Відведені для зберігання підвальні приміщення були заповнені картинами, скульптурами, порцеляною, меблями тощо²². Не виключно, що серед цих предметів міг опинитися і вінок як реліквія, пов'язана з Українською революцією.

Ця версія найбільше заслуговує на увагу. Для її підтвердження автором були опрацьовані довоєнні інвентарні книги Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка, який об'єднував на той час колекції трьох сучасних музеїв – Національного музею історії України, Національного художнього музею України і Національного музею українського народного декоративного мистецтва. Необхідно було з'ясувати, чи значиться в них під старим шифром “Т-159” срібний вінок і чому він позначений літерою “Т”? Адже, згідно з правилами фондування музейних зібрань, літерою “Т” позначаються експонати, вироблені із тканин.

Після того, як із Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка виокремились за характером матеріалів три окремі музеї, його інвентарні книги опинились у відповідних музейних закладах. Одна з них, яка нас і цікавить – “Інвентарна книга Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка *бувшого* Історично-побутового відділу. Тимчасовий зшиток та дуплетний зшиток”²³ – зберігається нині в бібліотеці Національного музею українського народного декоративного мистецтва. В ній пронумеровано 96 аркушів, завірених печаткою. Дата заповнення відсутня, однак відомо, що *на початку 1930-х рр.* у зв'язку з новою концепцією і структурою музею, побудованою за класовим принципом, *історично-побутовий відділ був ліквідований*²⁴. В “Інвентарній книзі” він вже значиться як “бувший”. Вірогідно, книга також була заведена на поч. 1930-х рр.

Починаючи з першої сторінки під заголовком “Опис нез'ясованих речей з тимчасовою номерацією “Т” йде перелік 843 предметів, різним за характером і тематикою: вироби сакрального призначення, зброя, етнографічні матеріали, твори мистецтва. В списку значаться й меморіальні речі, зокрема, полотняна сорочка Тараса Шевченка. В графі “Примітки” деякі з предметів позначені як дарунки барона Ф. Штейнгеля, Д. Щербаківського, проф. П. Клименка. “Тимчасовий зшиток” на 42 сторінках (1–42), написаний від руки синіми чорнилами, е

дуплетним, тобто скопійованим з “Тимчасового зшитку”, позначеного як “чернетка”, що міститься на сторінках 49–96. Дуплетний зшиток не є повним, “чернетка” включає 1096 предметів. Сторінки 42–49 є чистими, не заповненими. Ймовірно, вони були залишені, щоб дописати з “чернетки”, тобто з “оригіналу”, ще 253 предмети. І в “дуплетному зшитку”, і в “чернетці” під шифром “Т-159” знаходимо запис: *“Вінок срібний з дубової і лаврової гілки і маленької пальмової гілки та факела посередині – , перев’язані вузькою, срібною биндою. На широкій бинді напис: “Лицарям Української Народньої Республіки, що виконали свою громадську повинність на вічну пам’ять від Українського Національного Союзу”.* Вінок на диктовому щиті обтягнутому чорним сукном. Роз. 155 x 128 см вінок, 200×139 – щит”²⁵. Таким чином, маємо уяву про первісний вигляд вінка, який майже повністю збігається з досліджуваною пам’яткою. Втрачені лише деякі фрагменти: невеличка пальмова гілка і щит із фанери, обтягнений чорним сукном. Запис в інвентарній книзі пояснює і зміст довоєнного шифру “Т” – ним позначали “нез’ясовані” речі з *тимчасовою* нумерацією. В книзі, в рядку з шифром “Т-159”, в окремій графі, є підпис (перші літери – “С” і “М”) і чорним олівцем зазначена дата – “7–8/ІІІ – 34”. В іншій графі – чорним і зеленим олівцем позначки “Н/66”, “Акт № 34”, “ГК-32” (про ці примітки йдеться нижче) і вказана вага предмета – “6405 гр.”, тобто 6 кг 405 г²⁶.

Отже, вінок до поч. 1930-х рр. перебував у Всеукраїнському історичному музею ім. Т.Г.Шевченка і значився за історично-побутовим відділом, який з 1910 р. аж до своєї трагічної загибелі 1927 р. очолював видатний вчений, музеєзнавець і пам’яткоохоронець Д. Щербаківський²⁷. Фанатично відданий музею, він багато зробив не лише для формування його колекції (його особистий внесок у скарбницю української культури становить понад 30 тис. предметів)²⁸, а й для врятування багатьох національних реліквій від більшовицького вандалізму та вивезення їх за кордон. Коли саме і за яких обставин вінок потрапив до музею, хто передав його на зберігання – невідомо. Можливо, що це був саме той період 1919–1920-х рр., про який згадував Ф.Ернст. Працівники музею провели тоді титанічну роботу по збиранню і збереженню історичних пам’яток, які могли бути втрачені назавжди.

Не менш напруженим у цьому відношенні виявився й 1922 рік, коли більшовики розпочали кампанію по вилученню церковних цінностей. Офіційними документами такої політики стали декрет ЦВК РСФСР від 23 лютого 1922 р. “Про вилучення церковних цінностей в фонд допомоги голодуючим” та прийнята невдовзі постанова ВУЦВК від 8 березня 1922 р. “Про передачу церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим” за підписом Г.І. Петровського²⁹. Головну роль у роботі спеціально створених для цього комісій відігравали не фахівці у справі охорони пам’яток культури, а представники партійних і державних органів, НКВС. Під загрозою вилучення опинилися також музейні предмети з дорогоцінних металів, які мали не лише культове значення. Спротив вивезенню експонатів чинили М. Біляшівський, Ф. Ернст, Д. Щербаківський та інші співробітники музею³⁰. Проте значна частина культових речей та інших цінностей була вилучена із фондової збірки і влітку 1922 р. відправлена до Москви. Завдяки домаганням та неодноразовим візитам до столиці Д. Щербаківського, А. Середи та інших відомих діячів, вивезені раніше пам’ятки культури були шість років потому частково повернуті до Києва й передані Всеукраїнському музею ім. Т.Г.Шевченка³¹. Чи був серед вивезених, а потім повернутих 1928 р. експонатів, досліджуваний предмет – невідомо. Однак маємо документальні дані щодо його подальшої долі.

Наприкінці 1920-х – поч.1930-х рр. в Україні розпочалася нова хвиля вилучення музейних цінностей з метою продажу їх за кордон. Провідну роль відігравали у цьому “Торгсин” (Всесоюзна контора для торгівлі з іноземцями) та Державна імпоротно-експортна торговельна контора (Держторг, Зовнішторг). Про їхню “діяльність” детально можна дізнатись із щоденника Ф. Ернста. В ньому за 29 травня 1928 р. знаходимо запис: “З 10 год. комісія Держторгу в Історичному музеї. Оглянули помешкання усіх 4-х поверхів. Взяли на облік бюро Розумовського, годинник над ним, бобик Браницької, 6 слущьких поясів тощо”³². Значна кількість документів, що відтворюють етапи вилучення музейних цінностей, зберігаються нині в архіві Національного художнього музею. Серед них – акт за 27–28 червня 1930 р., в якому зазначено: “Урядова комісія, у складі – голови Комісії, заступника зав. Упрнауки УСРР т. Коники К.Й., членів – представника Укрнаркомторгу, заступника голови Правління Укрдержторгу т. Макаренка І.Г., представника Акц.

Т-ва „Антикваріят” т. Епштейна Л.З., при експертах-фахівцях т.т. Глазунові М.К., Гозенпуді Ю.М., у присутності директора Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Шевченка у Києві Настевич М.В., завідуючого Художньо-промисловим відділом т. Струхманчука Я.М., співробітника музею т. Терещенка А.А., проф. зав. художнім відділом Історичного музею т. Ернста Ф.Л., директора Музейного городка т. Курінного П.П., лаборанта відділу народного мистецтва т. Колцуняка Г.М., переводячи вилучення з майна Музею експортного значення речей, в приміщенні Історичного музею в склепі з килимами знайшла 11 (одинадцять) корзинок, опечатаних печатками НарКомЗакСправ (не гербовими), майно яких не значилось в інвентарних книгах Історичного музею. На запитання Комісії, що це за корзини й чому вони не значаться в інвентарних книгах Музею, співробітники Музею пояснили, що ці корзинки одержано 1919 року й з того часу вони знаходяться в Музеї без інвентаризації”³³. В корзинах знаходились срібні предмети в кількості 56 од. (в основному речі із сервізу Браницьких). Але чому речі не були задокументовані одразу, як того вимагали відповідні інструкції та норми фондкових процедур? Ситуація пояснюється, ймовірно, тим, що зовсім невеликий штат музейних співробітників просто не встигав опрацьовувати матеріали, які в значній кількості надходили тоді до музею. У зв’язку з цим доречно знову звернутися до спогадів Ф. Ернста, де він згадував про підвальні музейні помешкання, переповнені в 1919–1920-х рр. речами, які необхідно було рятувати. Можна припустити, що в 1930-х рр. найбільш свідомі працівники музею могли спеціально використовувати таку ситуацію, намагаючись під її прикриттям перешкоджати різного роду “вилученням” та продажу цінностей за кордон.

27 лютого 1933 р. директор Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г.Шевченка А. Костюченко віддав розпорядження про перевірку золотих і срібних речей, що знаходились в фондах, експозиції та спецкоморі музею³⁴. Наприкінці того ж року (27 листопада) Народний комісаріат освіти УСРР, в підпорядкуванні якого з 1919 р. знаходився музей, прийняв циркуляр № 873, за яким речі із дорогоцінних металів, що належали Всеукраїнському музею ім. Т.Г.Шевченка, мали бути передані до Київської обласної контори Держбанку³⁵. Практика

передачі із музею до банків історичних цінностей існувала і раніше. Подібні заклади належали до т. зв. закритих сховищ (на відміну від музейних), де зберігалися найбільш цінні пам'ятки культурної спадщини народу. Свідченням тому є, зокрема, лист від 24 лютого 1918 р. директора Київського художньо-промислового і наукового музею М. Біляшівського до Київської контори Держбанку. В ньому йшлося про те, що музей у 1917 р. передав банку на збереження скарби золотих прикрас XII ст. Звертаючись до керівників банку, вчений у зв'язку з цим писав: “Ввиду переживаемого Киевом смутного времени, считая, что сданные на хранение в Банк исторические ценности составляют достояние всего народа, тревожась за судьбу памятников старины, обращаюсь к Совету служащих Банка с покорной просьбой – взять на себя заботу о сохранности их и не допустить их к вывозу из Киева”³⁶. Подібна ситуація певним чином спостерігалась і в 1930-х рр. Не виключно, що згаданий вище циркуляр Народного комісаріату освіти УСРР від 27 листопада 1933 р. був виданий не без участі заступника наркома освіти Андрія Хвилі, який в екстремальних умовах багато зробив для наведення ладу в музеях й оберігання його цінностей від пограбувань³⁷.

На початку 1934 р. у Всеукраїнському музеї ім. Т.Г. Шевченка було продовжено інвентаризацію предметів із дорогоцінних металів з метою передачі їх у Держбанк. Про це свідчать, зокрема, музейні акти від 2 лютого 1934 р.³⁸ та від 1 березня 1934 р.³⁹, які зберігаються в Національному художньому музеї України. Звірки проходили за участі співробітників музею В.А. Шугаєвського, І.В. Бондаря, М.Ю. Кропивницького та ін.⁴⁰ Повертаючись до предмету дослідження, зазначимо: в згаданій вище Інвентарній книзі поряд з шифром “Т-159” стоїть підпис, який починається з двох окремих літер – “С” і “М”. Ідентичні підписи знаходимо на документах Всеукраїнського Історичного Музею ім. Т.Г. Шевченка⁴¹. З'ясовано, що вони належали співробітнику відділу феодалізму Савелію Магурі. Відомо, що в 1933–1934 р. він також входив до складу музейних комісій, які займались інвентаризацією експонатів із дорогоцінних металів і підготовкою списків для передачі речей в Київську контору Держбанку. Отже, одним із тих, хто в 1930-х рр. мав відношення до пам'ятки, був С. Магура. Саме його підпис

стоїть поряд з шифром “Т-159”. Дата “7–8/ІІІ – 34” й супроводжуючі примітки, означають: музейна комісія, у складі якої був С. Магура, провела 7–8 березня 1934 р. інвентаризацію срібних речей, зокрема тих, що заходились в підвальному помешканні біля полиць з кахлем (позначка – “Н/66”) в шафі “ГК-32”⁴². Відібрані експонати, серед яких значився і вінок, згідно з актом № 34, були передані в Київську контору Держбанку⁴³.

У роки Другої світової війни найбільш унікальні експонати Центрального історичного музею ім. Т.Г. Шевченка (таку назву Всеукраїнський історичний музей ім. Т.Г.Шевченка дістав 1935 р.) і цінності, що знаходились в Київській конторі Держбанку, були перевезені до Москви, звідти – евакуйовані до Уфи. В серпні 1941 р. їх прийняв там Башкирський художній музей. Після закінчення війни експонати в 1946 р. повернулися до Москви в Державне сховище Держбанку СРСР. У жовтні того ж року евакуйовані з Києва пам’ятки національної культури, серед яких був і “вінок срібний надгробний”, у супроводі головного хранителя Державного республіканського історичного музею УРСР (нову назву музей отримав в листопаді 1943 р.) І.В. Бондаря були перевезені з Москви до Києва й за відповідними актами повернуті музею⁴⁴.

Понад півстоліття унікальна пам’ятка зберігалася в фондах музею. Правда про події доби національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. тривалі роки тоталітарного режиму свідомо замовчувалася. У 1930-х рр. були зруйновані й зрівняні з землею Аскольдова могила й Олександро-Невська церква, неподалік якої знаходилась братська могила січових стрільців. Радянська система з її комуністичною ідеологією знищувала все, що нагадувало про боротьбу українського народу за незалежність. Легендарний експонат, який дивом уцілів і зберігся для нащадків, невдовзі займе почесне місце в експозиції Національного музею історії України.

Примітки

¹ Музей історичних коштовностей України (далі – МІКУ). – ДМ - 6679.

² Національний музей українського декоративного мистецтва. Інвентарна книга Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка бувшого Історично-побутового відділу. Тимчасовий зшиток та дублетний зшиток. – Київ/б.д. – 192 с.

- ³ Перелигіна О. Срібні пам'ятні вінки та їх місце в історії культури // Наукові записки. Випуск VIII. – Львів, 1999. – С. 85.
- ⁴ Національний музей українського декоративного мистецтва. Вказ. праця. – С. 14.
- ⁵ МКУ. – ДМ - 6679.
- ⁶ Постникова-Лосева М.М., Платонова Н.Г., Ульянов Б.П. Золотое и серебряное дело XV-XX вв. – Москва, 1983. – С. 259.
- ⁷ МКУ. – ДМ – 6679.
- ⁸ Цит. за: Бойко О. Бій під Крутами: історія вивчення // УІЖ. – 2008. – № 2. – С. 43.
- ⁹ Нова Рада. – 1918. – 16 (3) березня (№ 25).
- ¹⁰ Лукасевич Л. Роздуми на схилку життя. – Нью-Йорк, 1982. – С. 68.
- ¹¹ Нова Рада. – 1918. – 10 березня.
- ¹² Грушевський М. Промова під Центральною Радою на похороні січовиків Студентського куреня // Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991. – С. 202.
- ¹³ Нова Рада. – 1918. – 20 березня.
- ¹⁴ Бойко О.Д. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 р. – К., 2009. – С. 230–231.
- ¹⁵ Ковальчук М. На чолі січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 р. – Київ, 2010. – С. 85; Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 173; М.Ч. Десять днів у Києві в січні 1919 р. Спомин з Трудового Конгресу // Літопис Червоної Калини. – 1931. – Ч. 5. – С. 6.
- ¹⁶ Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 171.
- ¹⁷ Українська ставка. – 1919. – 10 січня (ч. 10).
- ¹⁸ Нова Рада. – 1919. – 18 (5) січня (№ 12).
- ¹⁹ “Кіевское эхо”. – 1919. – 20 січня (№ 3); “Нова Рада”. – 1919. – 19 (6) січня (№ 13); “Наш путь”. – 1919. – 20 (7) січня (№ 12); “Робітничая газета”. – 1919. – 21 січня (№ 438); “Столичный голос”. – 1919. – 20 (7) січня.
- ²⁰ “Столичный голос”. – 1919. – 20 (7) січня.
- ²¹ Перелигіна О. Вказ. праця. – С.85.
- ²² Ернст Ф. Українське малярство XVII – XX сторіч // Всеукраїнський історичний музей ім. Т.Шевченка. Провідник по виставці. – Київ, 1929. – С.11.
- ²³ Національний музей українського декоративного мистецтва. Вказ. праця. – 192 с.

- ²⁴ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр 1393. – Арк. 20–24.
- ²⁵ Національний музей українського декоративного мистецтва. Вказ. праця. – С. 14 зв.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Ернст Ф. Вказ. праця. – С. 8.
- ²⁸ Ковтанюк Н. Сторінки історії // Національний музей історії України. Скарбниця історичної пам'яті. – Київ, 2009. – С. 11.
- ²⁹ Національний музей історії України. – Л-2039.
- ³⁰ Романовська Т. Совершенно секретно. История коллекции иудаики Музея исторических драгоценностей Украины // Єгубець 8. Художньо-публіцистичний альманах. – Київ, 2001. – С. 402–403.
- ³¹ Там само. – С. 405–406.
- ³² Цит. за: Білоконь С. Щоденник Федора Ернста. Про боротьбу довкола української культурної спадщини у 1920 – 1930-х роках // Пам'ять століть, № 3–4. – Київ, 2005. – С. 91.
- ³³ Архів Національного художнього музею України. – Ф. 90. – Арк. 18.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ ДАКО. – Ф.Р. – Оп.1. – Спр. 138. – Арк.3–5.
- ³⁶ Цит. за: Білоконь С. Паралельна історія УРСР. Большевики і українська культурна спадщина // Перші читання пам'яті М.Ф. Біляшівського. Матеріали наукової конференції 22 червня 2005 року. – Київ, 2006. – С. 133.
- ³⁷ Білоконь С. Вказ. праця. – С. 152–153.
- ³⁸ Архів Національного художнього музею України. – Ф.90. – Арк. 87 зв.
- ³⁹ Там само. – Арк.118.
- ⁴⁰ Там само.
- ⁴¹ Архів Національного музею історії України. – Ф. 1260 р. – Оп. 1-доп. – Спр. 14. – Арк. 232, 235.
- ⁴² Національний музей українського декоративного мистецтва. Вказ. праця. – С. 14 зв.
- ⁴³ Там само.
- ⁴⁴ МПКУ. Акти на експонати з дорогоцінного металу, перевезених з Москви 1946 року. – С. 46.